

Ahmet Murat Aytac

Ailenin Serencami

Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşma

dipnot yayınları

Aslı için; sevgiyle...

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	25

I. Bölüm

AİLE VE SOSYAL KURAM.....	37
Aile ve Marksizm.....	44
Psikanaliz ve Aile.....	60
Aile ve Toplumsallaşma.....	72

II. Bölüm

SİYASAL BİR KAVRAM OLARAK AİLE.....	79
Anne ve Çocuk İlişkisinin Tarihsel Oluşumu.....	89
Yönetimsellik ve Duygusallık Ekseninde	
Siyasal Aile.....	103
Modernleşme, Toplum ve Aile.....	117

III. Bölüm

TÜRKİYE'DE AİLENİN BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜ.....	123
Ailenin Batılılaşması.....	131
Türk Modernliğinde Yönetimsellik ve Duygusal	
Örüntüler.....	144
Bir Dönüştürme Aracı Olarak Yasa.....	159

IV. Bölüm

MODERN AİLE FİKRİNİN ORTAYA ÇIKMASI.....	169
Özel Yaşam, Bireycilik ve Modern Aile Projesi.....	177
Türk Ailesi, Modernleşme ve Ulusallık.....	189
Aile Fikri Aynasında Türk Modernleşmesi.....	203
SONUÇ.....	215
KAYNAKÇA.....	225
DİZİN.....	231

ÖNSÖZ

29 Mayıs 2006 tarihinde gazetelerini açan okurlar korkunç bir cinayet haberiyle karşılaştılar. Habere göre, Ankara'nın Batıkent semtinde, birbirini seven 16 yaşındaki bir genç kız ile 19 yaşındaki genç bir erkek, genç kız tarafından hazırlanan bir cinayet planını 27 Mayıs tarihinde uygulamaya koymuşlardı. Genç kız, hazırladığı plana uygun olarak, cinayet gününde babasını evde yalnız bırakmak üzere annesi ve kız kardeşlerini dışarı çıkarmıştı. Bu arada, evde babayla yalnız kalan erkek, ilk cinayeti işlemiş ve kik boks bildiği için kızın babasını çıplak yumruklarını kullanarak öldürmüştü. Genç erkeğin "işi" tamamladığını kızı haberi vermesi üzerine kız, anne ve kız kardeşleri eve getirmişti. Kız, aşığının annesini öldürmesinden sonra, kardeşlerinden birini kendi elleriyle öldürmüş ve diğer kardeşini de erkek arkadaşına öldürtmüştü. Kızın ağabeyi ise büyük bir talih eseri sağ kurtulmuş ve cinayeti planlayan kız ile birlikte aileden geriye kalan son kişi olmuştu.

Haberde bize iletilen olayın bir aşk cinayeti vakası olduğu açıkça anlaşılıyor. Ne var ki bu vaka, çok önemli bir yönden, alışkın olduğumuz diğer aşk cinayetleri vakalarına benzemiyor. Bu cinayet, sevenlerden birinin karşıdakine duyduğu güvensizlik nedeniyle veya bir tarafın aşkının karşılık bulmaması yüzünden kapıldığı karamsarlık sonucunda sevilen kişiyi öldürmeye yöneldiği tipik aşk cinayetlerinden farklı bir nitelik arz ediyor. Bu-

rada iki âşık, kızın, kendi aşkları önünde engel olarak gördükleri ailesini tümüyle ortadan kaldırmaya yöneliyorlar; olayın dehşeti ve şiddeti bir yana, bu cinayeti tipik aşk cinayetlerinden ayıran özelliklerden en önemlisi budur.

Biraz olsun düşünme fırsatı elde edebilmek için, akıllara durgunluk veren bu canavarlıktan başka bir yöne dikkat çekmek istiyorum. Son dönemlerde sık sık gazete başlıklarına çıkan namus cinayetlerinin Batıkent'te işlenen cinayetin mantığıyla özsel bir tezat arz ettiği gerçeği, işlenen cinayetin dehşetinin gölgesinde kaldı. Hâlbuki soruna bu açıdan bakmak, son derece aydınlatıcı olabilir. Namus cinayetlerinde sık rastlanan bir durum, aşkı yüzünden ailesine direnen genç kızın, yine ailenin karanyla kendi babası veya kardeşleri tarafından öldürülmesidir. Oysa Batıkent cinayetinde olan bunun tam tersidir. Birbirine simetrik bu iki sosyal vakanın ortaklaşığı noktaysa, ikisinde de aile kararları ve çıkarları dışında bir tercih yapmak isteyen gençlerin mağdur veya fail olmasıdır. Demek ki aşk, bu tip yürek parçalayıcı sosyal dramların arkasındaki temel güdü veya neden olabilmekte ve bize çağırıştığı tüm insani ve sıcak duygularla tezat teşkil edebilecek aşırı sonuçlara varabilmektedir.

Peki, aktardığımız vaka ve namus meseleleri gibi uç durumlarda cinayete varabilen kimi taşkınlıklarla sonuçlanan aşk ve evlilik olgularının ortaya çıkardığı enerji nereden kaynaklanıyor? Ailelerin çocuklarının seçimlerini denetleme konusunda gösterdikleri çaba ne gibi kaygılara verilmiş bir tepkidir? Ailenin birliğini ve devamlılığını gözetken ebeveynlerle çocuklar arasındaki çauşma, her durumda ölümle sonuçlanacak bir bunalıma varmasa da, niçin bir sosyal ve psikolojik gerilimin kaynağı olabilmektedir? Bu gibi durumlara "kuşak çatışması" gibi normalleştirici görüş açılarından bakmak, çözdüğünden daha çok sorun yaratmıyor mu?

Bu gibi durumlarda başvurulmuş kuşak farklılıkları açıklamasının ne kadar yetersiz bir referans çerçevesi olduğunu görmek için bahsi biraz daha genişletelim: Üniversite kapılanında beklenen ve ebeveynlerinin yüksek beklentileri altında ezilen milyonlarca gencin içine sürüklendiği sıkıntılı ve bunalımlı ruh halini, kuşak çatışması mantığı içinden görerek her gencin içinden geçtiği "normal" bir buhran süreci olarak kabul etmekle biraz hafif almıyor muyuz? Buhranın normal olduğunu kabul etmek, mantıkçıların tabiriyle, bir *contradictio in adjectio* (terimlerde bir çelişki) değil mi? Buna değil diye yanıt verelim; o halde niçin çocuklarımızın çetelerin, porno sektörünün, uyuşturucu mafyasının oluşturduğu üçgenin ortasında sıkışması, kuşak farklılıklarının kıskırttığı arayışların veya kentleşmenin katlanılması gereken bir diken olarak görülüyor da, giderilmesi gereken bir çıbanmış gibi özel bir ihtimamın ve kaygının kaynağı oluyor? Adına "sınav hazırlık kursları" denilen ve çocuklarımızı kendi ellerimizle teslim ettiğimiz o mezbahalan da bu üçgene eklemememizin önündeki engel ne? Eğitimin gerekliliği ve ailelerin eğitimin zahmetlerine katlanma konusunda gönüllü olması bunun için mazeret teşkil etmeli mi?

Önemli bir başka soru da şu: Çocuklara gösterdiğimiz özen ve ilgi, bir başka özensizliğin belirtisi olmasın sakın? Evin içine ve çocuklarımıza gösterdiğimiz ilgiyle, evin dışına ve çevremize gösterdiğimiz ilgi arasındaki ters orantılı ilişki, artık hiç kimsenin gözünden kaçamayacak ölçüde belirgin hale gelmiştir, içinde bulunduğumuz süreçte artık "mahallenin" neredeyse bütünüyle ortadan kalktığını, yerini "sokak" a bıraktığını müşahade ediyoruz. Yüz yüze insan ilişkilerinin, komşuluk dayanışmasının, Ahmet Hamdi'nin eserlerinde anlattığı o bir arada eğlenme kültürünün ortak mekânı olarak *mahalle* artık yok. Onun yerini, ünlü kişilerin adlarının veya bir sıra numarasının isim olarak verildiği, apartmanların birbirine dayandığı, ama insanların birbirine sırtlanru

döndüğü bir toplama yeri olan ve sadece adres tarifi verdiğimiz zamanlarda adını andığımız *sokaklar* aldı. Artık üst gelir seviyesindeki aileler, çift kanatlı çelik kapılan olan dairelerin oluşturduğu binalardan oluşan, olimpik yüzme havuzlu ve güvenli sitelerde topluyor. Buna mukabil, kente göçen yoksul aileler, insanda üst üste yığılmış izlenimi uyandıran müstakil evlerden oluşan gecekondu semtlerine yöneliyorlar. Konukseverlik, dayanışma ve güler yüz gibi mahalle hayannın kimi kalınmanın da, esas olarak, bu yoksul insanların sıcak dünyasında bulabilmek mümkün. Fakat genel eğilim, aileyi çevreleyen maddi ve manevi dünyanın nispeten tatsız ve soğuk bir çehre alması yönünde.

içinde bulunduğumuz dünyada, zihnimizi meşgul eden aile kavramı ve onunla ilgili yukandaki gibi soruların, kaygıların ve beklentilerin çok kolay yanıtlarla geçirilebildiğini görüyoruz. Oysa anlamlı yanıtlar üretebilmek için, bu sorunları ortaya çıkaran ve dikkatleri onların üzerinde toplayan uzun vadeli tarihsel dönüşüm vektörlerini göremeyen, tüm bir aile tarihim sadece geniş aileden çekirdek aileye veya karmaşık hane yapılarından basit hane yapılarına doğru gelişen tek yönlü bir ilerleme süreci olarak tanımlayan şematik açıklama çerçevelerinin ötesine geçmek şart. Sunulan açıklamalar o kadar "doğru" ki kendisine yanıt aradığımız yukandaki gibi sorular için hiçbir anlamlı cevap üretmiyorlar; sadece, tarihe kendilerinin yanıtlayabileceği "doğru" soruları sormaya zorlayan beylik hakikatlere özgü, entelektüel ufkumuzu daralıcı etkiyi tekrar üretiyorlar. Bu beylik açıklama çerçeveleri, yaşlıların evdeki yerini çocukların almaşım, geleneksel evlilik rejimlerinin yerini aşk evliliğine bırakmasını veya mahallenin yerini atomize evlerden oluşan sokakların almaşım "normal" ve gerekli, kısacası ilerletici görmüyorsanız, size hiçbir şey söyleyemiyorlar.

Elinizdeki çalışma, örnek olarak önerilen yukarıdaki gibi sorulara yanıt olmak konusunda merkezi öneme sahip bu olguyu, siyasi ve sosyal tahayyüllün odağına aileyi koyan bir iktidar sis-

temi olarak analiz etmenin sağlayacağı yararları geleneksel açıklama çerçevelerinin dışına çıkararak vurgulamak amacındadır. Çocukluk, annelik, babalık, yaşlılık, komşuluk gibi değişik özne konularım, onları çevreleyen ve kuran ilişki sistemleriyle bir arada ele aldığımızda, aşk, evlilik, eğitim, hukuk gibi kavramların tümü alışkın olduğumuz açıklamaların ötesinde bir derinlik ve anlam kazandırlar. Bu anlamı açığa çıkarmak için atılması gereken önemli bir adım, ailenin toplumun çekirdeği olarak görüldüğü ve bu yüzden de aile, toplum ve devlet arasındaki etkileşimin tek yönlü kavrandığı analizler yerine, ailenin tarih ve özellikle de modernleşme süreçleri içindeki kurucu işlevini anlamaya dönük yeni görüş açıları inşa etmektir.

Buna göre aile, sadece iktidarı toplumu denetlemek üzere kullandığı bir manivela, sosyologların diliyle söyleyecek olursak, bir "sosyalizasyon" veya "yeniden üretim" aracı değildir. Aile, kendisine toplum dediğimiz yapıyı inşa eden iktidar şebekesi içindeki uğraklardan biridir. Onun tarihsel ve siyasal önemi de buradan ileri gelir; çünkü uzun vadeli toplumsal dönüşümlerin öngördüğü insan tiplerinin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli güç ve enerji birikimi onda yoğunlaşmıştır. Türk modernleşmesi içinde aile ve aileyle tanımlanan özel hayat alanının kazandığı önem de ailenin bu niteliğinden ileri gelmiştir.

Aile, siyasal iktidar şebekesinin insanlara ve toplumu kuran "girdilere" biçim verdiği bir istasyon olduğu için, bazı düşünceler ve sosyologlar için büyük bir önem taşımıştır. Hatta denilebilir ki Türk sosyal düşüncesinin doğuşunda, ailenin mahiyeti ve ona düşünsel ve teknik olarak hâkim olmakla elde edilebilecek kazanımlar üzerine yürütülen tartışmanın belirleyici etkisi olmuştur. İnsanlar eyleme geçmeden önce, eyleme konu olan olgu hakkında bir tasavvur sahip olmalıdırlar; bu yüzden eylemin imkânlarını, stratejik ve taktik gerekliliklerini, araç ve amaçlarını belirleyen

zihniyet yapıları, üzerinde eylemde bulunulan nesneye nispetle varoluşsal bir öncelik kazanırlar.

Türk modernleşmesinin toplumsal sonuçlarını ortaya çıkaran dönüşüm doğrultularının zihinsel koordinatlarını tarihsel bir çerçevede içinde anlamak, tasarımların eyleme öncel olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Elinizdeki eserin, aileyle ilgili genel bir kuramsal çerçeve kurarak, Türkiye'de modernliğin siyasal bir proje olarak hayata geçirilmesi üzerine kafa yoran aydınların zihniyet dünyamız üzerinde bıraktıkları izleri analiz etme üzerine odaklanmış olmasının nedenini bu teşkil etmektedir. Modernleşme sürecinin daha ilk aşamalarında bile, modern bir siyasal yapı kurabilmek için, bu yapı içinde eyleyen aktörlerin yaşam biçimlerinin ve zihniyet yapılarının dönüştürülmesi gerektiği anlaşılmıştı. Bu dönüştürme işleminin varması beklenen nihai hedef, kendi evinde mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürmesi istenen özerk ve akılla bireylerden müteşekkil bir yurttaşlar cemaati idealini gerçekleştiriydi.